

КХЕТОРАН КЕХАТ

«Ненан (нохчийн) маттахь литературни йешар» дешаран предметехула (предметан дакъа «Ненан мотт а, ненан маттахь йешар а») йолчу программы йукъадогӀу кхеторан йоза, Iаморан чулацам, дешаран предметан кхочушдан лору жамIаш, тематически планировани.

Кхеторан йозано гойту йукъара Iалащонаш а, предмет Iаморан декхарш а, ткъа иштта чулацам къасторан некъаш а, коьртачу тематически дакъойн маххадор а, «Ненан (нохчийн) маттахь литературин йешар» дешаран предметан дешаран планехь йолу меттиг а.

Программо шерашца билгалбо дешаран предметан чулацам а, дешархой «Ненан (нохчийн) маттахь литературни йешар» дешаран предметан гIирсащца Iаморан а, кхетош-кхиоран а, кхиоран а методически коьрта стратегиш а.

Хила леринчу жамIаша йукъалоцу дешаран берриге а муьрехь хила деза личностни и, метапредметни а жамIаш а, ткъа иштта дешаран хIора шеран предметни жамIаш а.

Тематически планированехь буьйцу программин чулацам билгалдаьхначу чулацаман дакъошца, гIуллакх кхочушдаран характеристика схъайоьллу, хIара йа важа тема Iаморехь лелор пайде долу некъаш а, кепаш а йовзуйту.

Нохчийн мотт – нохчийн къоман мотт бу, оьрсийн маттаца цхъаьна Нохчийн Республикин пачхьалкхан мотт а бу, цу гIуллакхо дика хьелаш кхуллу и мотт Iалашбан а, кхион а. I-4-чу классашкахь «Ненан мотт а, ненан литература» а предметан декъехь хьобхуш йу ненан (нохчийн) маттахь литературин йешар, иза тIехъажийна йу дешархойн кхетаман-довзаран, хьасене хиларан, исбаьхьаллин-эстетикин таронаш кхион а, гIиллакх-оьздангаллин мехала болу хьежамаш кхолла а, бер нохчийн къоман культурина тIеозон а.

«Ненан (нохчийн) маттахь литературин йешар» предмет – гуманитарин дешаран коьртачех цхъа предмет йу, цо адам кхиаран кхетаман а, гIиллакх-оьздангаллин а тIегIа билгалдо. Литературин дешаро гIо до йешаран а, литература талларан а мехалла а ша кхидIа кхиарехь мел ладаме ду хууш а, шена хетачун бух балон а, барта а, йозанца а шена хетарг охьадилла хууш а волу йешархо кхион а; хIара дуьне а, кху дуьненахь ша а вовзаран гIирс санна, йешар оьшуш хила а, стеган а, йукъараллин а йукъаметтигаш шера хилийта а.

Программо йукъалоцу кхеторан йоза а, предмет дIалацаран хила лерина жамIаш а, предметан чулацам а, программин хIора дакъа Iамон лерина долу сахьташ билгал а дохуш, тематикин планировани а, дарсел араьхарчу гIуллакхийн план а.

ХIара программа лерина йу ненан (нохчийн) меттан а, литературин а хьехархошна «Ненан (нохчийн) литература» предметана дешаран а, белхан а программаш хIиттон бухе йилла. Авторийн а, белхан а программаш йазйечеран йиш йу дешаран материал дIакхачорехь, хIотторехь а, сахьташ теманашка а, дакъошка а декъарехь шайна зеделлачу пайдаэца.

«НЕНАН (НОХЧИЙН) МАТТАХЬ ЛИТЕРАТУРНИ ЙЕШАР» ДЕШАРАН ПРЕДМЕТАН ЙУКЪАРА ХАРАКТЕРИСТИКА

«Ненан (нохчийн) маттахь литературни йешар» дешаран предметан герггара белхан программа кечийна йу йуьхьанцарчу йукъарчу дешаран программа кхочушйечу хьукматашна. Программа тӀехъажийна йу дешаран хьукматашна а, хьехархошна а методически гӀо дарна, цо таро лур йу:

1) «Ненан (нохчийн) маттахь литературин йешар» дешаран предмет хьехаран процессехь Федеральни пачхьалкхан йуьхьанцарчу йукъарчу дешаран стандарташкахь билгалдина долу адаман кхиаран, метапредметни, предметни дешаран жамӀаш кхузаманан лехамашца догӀуш кхочушдан;

2) «Ненан (нохчийн) маттахь литературин йешар» дешаран предметан Ӏаморан хила лерина жамӀаш а, чулацам а ФГОС НОО а; йуьхьанцарчу йукъарчу дешаран герггарчу хьесапан коьртачу программца (йукъарчу дешарехула федеральни дешаран-методически цхьаьнакхетараллин 2015-чу шеран 8-чу апрелехь № 1/15 протоколаца йинчу редакцехь) а; кхетош-кхиоран герггарчу хьесапан программца (магийна йукъарчу дешарехула федеральни дешаран-методически цхьаьнакхетараллин 2020-чу шеран 2-чу июнехь № 2/20 протоколаца бинчу сацамца) а догӀуш, дешаран шерашца билгалдан а, структура хӀоттон а;

3) Билгалчу классан башхаллаш тидаме а оьцуш, билггала долу дакъа-тема Ӏамон лерина дешаран хан а нисйеш, ткьа иштта дешаран материалан дакъош/теманахь дӀалацарна тӀехъажийна долу дешаран гӀуллакхийн коьртачу кепех а пайда а оьцуш, календаран-тематически план хӀоттон.

Программин чулацам тӀехъажийна бу «Ненан мотт а, ненан маттахь литературин йешар а» предметан декъана йолчу йуьхьанцарчу йукъарчу дешаран коьрта программа дӀалацарна Федеральни пачхьалкхан йуьхьанцарчу йукъарчу дешаран стандарташкахь билгалдинчу тӀедахкарийн (тӀедожор) жамӀашка кхача.

«Ненан мотт а, ненан маттахь литературин йешар а» предметан декъана йолчу йуьхьанцарчу йукъарчу дешаран коьрта программа дӀалацарна ФГОС НОО тӀедахкаршца догӀуш, курс тӀехъажийна йу Россин Федерацин культурин экъанехь ненан меттан литературин меттиг а, роль а муьлха йу а, историко-культурин, оьздангаллин, эстетическин мехаллаш Ӏалашйарехь а, цхьана тӀаьхьенера вукху тӀаьхьене дӀакхачорехь а лоцучу декъах а кхеторна; Россин Федерацин субъектан культурин а, гӀиллакх-оьздангаллин а, эстетикин а йуьхь кхолларехь къоман фольклоро а, исбаьхьаллин литературу а лоцучу декъах йуьхьанцара хьежам (хаарш) кхолларна а; ненан меттан литература къоман культурин дахаран довзаран цхьа коьрта дакъа а, къоман а, Россин а культурин хилам а, оьздангаллин мехаллаш а, ламасташ а лардаран гӀирс а, дуьнене а, къоман историга а, культурига а хьежам а хиларх кхетам кхолларна а, ненан маттахь йешаран лехамаш хиларна а.

«Ненан (нохчийн) маттахь литературин йешар» курсан бухе йиллина нохчийн литературо чулоцург къоман культурин ламастийн мехаллийн кодийн система йу боху ойла йу. Нохчийн къоман культурин ламасташ Iалашдаран гIирс хилла ца Iаш, нохчийн литература зIе йу къоман дIадаьлларг, карарниг, хиндерг вовшашца дузуш а, кегийчу дешархойн кхетаме и дуьллуш а.

«НЕНАН (НОХЧИЙН) МАТТАХЬ ЛИТЕРАТУРНИ ЙЕШАР» ДЕШАРАН ПРЕДМЕТ IАМОРАН IАЛАШОНАШ

«Ненан (нохчийн) маттахь литературни йешар» предмет Iаморан Iалашонаш йу:

- Нохчийн литературе а, нохчийн матте а къоман культурин мехалчу декъе санна ойла кхолла;
- Дешархой шайн къоман культурин-меттан экъанна йукъабалор а, уьш къоман ламасташна а, культурин тIаьхьалонна а, кхузаманан хьелашна а йукъаозор;
- Чкъурашна йукъарчу зIенах кхетар, нохчийн культура Iалашйарна шаьш жобпалле хиларх ойла кхиор;
- Йешаран говзалла кхиор.

Цу Iалашонашка кхачаро хIара **декхарш** цхьалхадоху:

- Россин гражданлин идентичностан баххаш кхоллар, шайн Даймакках а, Россин халкъах а, Россин халкъийн цхьаалехь мехкан исторех а дозалла дан Iамор, шаьш муьлхачу къомах ду кхетор; Россин дукхакъаьмнийн йукъараллин мехаллаш кхоллар;
- Нохчийн къоман историко-культурин зеделлачун тIалам бан Iамор, дешархочунна шен къоман культурин-меттан хьал довзийтар; йуьхьанцарчу классийн дешархочунна нохчийн литература историко-культурин, оздангаллин, эстетикин мехаллийн хьоста санна йезайалийтар;
- Нохчийн литературехь гайтина йолчу нохчийн синкхетамна ладаме йолчу гIиллакз-оздагнгаллийн мехаллах хьежам кхоллар;
- Нохчийн литературин говзарш Iаморан буха тIехь нохчийн меттан исбаьхьаллин-эстетикин таронех хаарш совдахар;
- Адаман амал кхиарехь а, къамел шардарехь а даима йеша хьагам кхоллар;
- Тайп-тайпанчу текстийн чулацаман а, башхаллин а мах хадоран йешаран хаарш шардар, уьш йийцаре йарехь дакъалацар;
- Къамел даран йерриге а кепаш кхиар, йешначух лаьцна барта а, йозанца а дийца хаарш карадерзар.

«НЕНАН (НОХЧИЙН) МАТТАХЬ ЛИТЕРАТУРНИ ЙЕШАР»

ДЕШАРАН ПРЕДМЕТАН ДЕШАРАН ПЛАНЕХЬ МЕТТИГ

«Ненан (нохчийн) маттахь литературин йешар» предметана программа йуьхьанцарчу йукьарчу дешаран Федеральни пачхьалкхан дешаран стандартехь гайтинчу дешаран программа дIалацаран жамIийн предметни лехамийн буха тIехь хIоттийна а, 270 сахьтан (66 сахьт I-чу классехь а, 68 сахьташ 2—4-чу классашкахь) бараман дешаран йукьарчу тIедилларна лерина а йу. Программин инвариантни дакъа Iаморна луш дешаран 233 сахьт ду. 37 дешаран сахьтах лаьтташ йолу дешаран тIаьхьалонан хан программин вариативни декъана дIало, цо йукьалоцу авторийн Iаматийн линейкина оьшу белхан программа хIоттийнчу авторша къастийна говзарш.

«НЕНАН (НОХЧИЙН) МАТТАХЬ ЛИТЕРАТУРНИ ЙЕШАР» ДЕШАРАН ПРЕДМЕТАН ГЕРГГАРА БЕЛХАН ПРОГРАММИН ЧУЛАЦАМАН КОЪРТА ЛИНИШ

«Ненан (нохчийн) маттахь литературни йешар» дешаран предметан программехь белла чулацам бу, и теллича нохчийн литературин къоман-культурин башхалла а; нохчийн меттан а, нохчийн литературин а Нохчийн Республикин а, Россин а историца, нохчийн къоман материале а, синбахаман а культурица а йолу зIе а йаста некь лур бу. Курс лерина йу йуьхьанцарчу классийн дешархойн литературин а, культурин а хьежам шорбан; йуьхьанцарчу классийн дешархойн йешаран жигарчу гонна йукьайогIучу фольклоран а, нохчийн классикийн а, нохчийн кхузаманан литературин а говзарша таро ло дешархошна адамаллин мехаллашкахь нохчийн культурин а, къоман синкхетаман а коьртачу баххех кхетам бала. Йуьхьанцарчу классийн дешархошна йеша а, талла а схьакховдийначу нохчийн литературин говзарша схьагойту нохчийн къоман культурин тайп-тайпана агIонаш, жигарайоху даимлера мехаллаш (дикалла, доглазар, синшорто, къинхетам, эхь-бехк, бакьдерг, добзалан мехаллаш, патриотизм, баккхийчаьрга ларам, адамалла, и. кх.дI.).

Кху программехь «Ненан (нохчийн) маттахь литературни йешар» курсан башхалла кхочушйина кху бахьанашца:

а) нохчийн къоман амал, Iадаташ, ламасташ, нохчийн культурин синбахаман мехаллаш, адамаллин мехаллаш а, эхь-бехк а гойтуш долу говзарш схьахаржарна;

б) нохчийн йаздархойн нохчийн бераллин дуьне гойтучу говзарш тIе тидам бахийтарна: добзалехь бер кхетош-кхиоран башхаллаш, баккхийчаьрца а, нийсархошца а цуьнан йолу йукьаметтигаш, бери шена гонахара дуьне тIелацаран башхаллаш.

«Ненан (нохчийн) маттахь литературин йешар» Iаморо гIо дийр ду дешархойн мотт хьал долуш барна а, церан къамелан культура а, хьасене бовларан хаарш шардарна а. Шена тIехь программин проблемно-тематически блокаш хIитточу дидактически материалана культурно-исторически

тЕдалорах а пайдаоьцу. ХІора проблемно-тематически блока йукъайогІу нохчийн къоман синбахаман а, материале а культура гойтуш болу кхетамаш. Программехь йеллачу говзарийн чулацам йуьхьанцарчу классийн дешархочун лехамашна гонаха хІогтийна бу, хаьржинчу говзарийн башхаллашкахь гуш а бу.

«НЕНАН (НОХЧИЙН) МАТТАХЬ ЛИТАРЕТУРНИ ЙЕШАР» ДЕШАРАН ПРЕДМЕТАН ЧУЛАЦАМ

«Ненан (нохчийн) маттахь литературни йешар» курсан чулацам билгалбечу хенахь коьртачу тидамехь ду:

1. Къоман кхетамна мехала долу, йеххачу хенан йохалла — кхузамане кхаччалц — культурехь коьрта меттиг дІалоцу хІуманаш (масала, баккхийчаьрга, нене ларам, Даймахке безам, догдикалла, доглазар, нийсо йезар, эхь-бехк, сий, и.кх.дІ.) Цу коьртачу кхетамашца болх дІахьо йуьхьанцарчу классийн дешархоша дІалоцур долчу кепара хаьржинчу нохчийн йаздархойн уггаре а къегинчу, нохчийн литературин а, культурин а башхаллаш кхочушйинчу говзарш тІехь. И говзарш йовзаро гІо до йуьхьанцарчу классийн дешархошна къоман культурин ламастех а, нохчийн культурех а кхета.

2. Йуьхьанцарчу классийн дешархойн лехамаш: говзарийн доккхачу декъан турпалхой йуьхьанцарчу классийн дешархойн нийсархой бу, церан дуьне довзарца босту программехь билгалбина культурно-историн кхетамаш. Программи йукъайахийтина тайп-тайпанчу заманашкахь берийн дуьне гойту а, церан кхиаран некъаш а, амал йахчайалар а, оздангаллин кьилбанаш кхолладалар а гойту говзарш; говзарш харжаро дешархочунна таро ло историн тайп-тайпанчу муьрашкахь нохчийн культура шен нийсархочун бІаьргашца ган. Программехь ладамечу барамехь йелла кхузаманан авторийн говзарш а йу, цара шайн кхоллараллехь кхидІа хьо нохчийн литературин къоман ламасташ, и говзарш кхузаманан дешархочунна гергара йу.

3. Къоман башхаллин хиламаш искусствон кхечу гІирсашца гайтина говзарш а хаьржина, цо таро ло дешархошна нохчийн культурехь искусствийн диалог гайта.

Цъадолу декхарш кхочушдан лерина дешаран материал хаьржина гуманизмам, исбаьхьаллин а, довзаран а мехаллийн, кхеташ хиларан, жигараллин, поликультурин, ламасталлин классикин а, кхузаманан бараман цхьаьнадаран, тематикин, кепийн-жанран тайп-тайпаналлин критеришца йогІуш.

Программо билгалбечу йешаран гуоно таро ло тайп-тайпанчу хенийн а, къаьмнийн а говзарийн куьзганахула беран дуьненехьежаман гураш жим-жимма шордан.

Программехь и масех бухедилларца билгалбо. Хьалхара шиь доьзна ду йешаре ойла а, йешаран техникин хаарш кхиоран хьелаш а кхолларца. Иштта, и хаарш кхиоран йуьхьанцарчу муьрехь уггаре а хьалхарчу роГІехь йу байтийн а, прозин а йух-йуха олуш дешнаш, дешнийн цхьаьнакхетарш предложениш, абзацаш йолу тексташ (йешаран техникин говзалла кхиочу хенахь мехала долчу йешаран кхиаме хилар тардалийтгаран Іалашонца); ткъа иштта кхиаме ду забаре чулацам болу сихха хазахетар йа велар кхолладолуьйту тексташ лелор а, (хІунда аьлча, цу хенахь забар йевзаш хиларо эстетикин синхаамаш гучубахар кхиадо) йешаран мукъам кхиоран Іалашонца. Дешаран хІора шеран тексташ сьхахаьржина йу цу хенан берашна тІелаца ата хилар тидаме а оьцуш. Текст сьхахаржаран кхидолу бухедахкарш доьзна ду исбаьхьаллин дешан фольклорна кепашкара авторийн литературе кхаччалц кхиаран логика ларйаран цаторийла хиларца; билгтала долу

объдангаллин а, эстетикин а декхарш кхочушдан цаторийла хиларца, царах коьртаниш билгал йолчу объдангаллин-эстетикин концепцига доьрзу, и концепци дешара деа а шарахь кхиош схьайалайо; жанрийн а, тематикин тайп-тайпаналла хилийтаран кхачойаран а, фольклоран а, авторийн говзарийн а, вайн мехкан а, дозанал арахьарчу йаздархойн говзарийн а, берийн литературин классикийн а, XX-чу бешеран чаккхенан – XXI-чу бешеран йуьхьан кхузаманан берийн йаздархойн говзаршна йукьахь а барам ларбаран а цаторийла хиларца.

Йешаран гIуллакх кхиоран процессан чохьарчу логикица доьзна, «Литературни йешар» курс шина тегIанехь хIоттийна йу.

Хьалхарчу тегIанехь хьалхадаккха дезарг йешаран корматалла шарйар ду, шолгIачу тегIанехь – дешархошна литературин говзалла карайерзор. I-2-чу классашкахь йеша Iамадо; кхетар тIехь, нийса йешарна, сиха а, къаьсташ а йешарна тIехь болх; йешначун кхоллараллин маьIна дан тайп-тайпана некъаш кхиор (графикин, дешан а, музыкин а иллюстрировани, драматизаци, ма-йарра а, йукь-йукьара а, кхоллараллин йухасхьайийцар). Цуьнца цхьаьна йуьхьанцарчу классашкахь даболабо йуьхьанцарчу классийн дешархойн литературин дешара тIехь болх.

«Литературни йешар» предмет Iаморан шолгIа тегIа 3-4 классашна кхочу, цигахь йеша хааро задоккху, эстетикин йешаре а, талламан йешаре а декъа а луш.

«Литературин йешар» программа хIотточу хенахь тидаме эцна школал хьалхьалхарчу педогогикин а, йукьарчу йукьардешаран школашна леринчу «Нохчийн литературехула гергарчу белхан программин» зIейалорах а.

Программо таро ло йалийнчу спискера говзарш дешархойн кечаман тегIанца догIуш харжа, ткъа иштта курсан чулацаман вариативни компонент харжа а, белхан программашкахь и кечйаро могуьйту тематикица а, проблематикица а герга йолчу говзаршкахь къоман башхаллаш а, йукьара дерг а къасторан Iалашонца Россин халкъийн литературе кховдар. Ткъа иштта программо таро ло Iаматийн авторшна йа дешаран цхьаьнакхетараллашна вариативни декъехь Iамон говзарш харжа.

1 класс (66 с)

Вайна гонахара дуьне – 15 с.

Пачхьалкахан а, къоман а билгалонаш (шатлакхан илии, хIост).

Беснаш. Светофор.

Ишколехь.

Iаламан дуьне (цIера дийнаташ а, акхарой а, олхазарш, сагалматаш, олхазарш, дитташ, хасстоьмаш, стоьмаш).

КIиранан денош.

Байташ, дагардарш, нохчийн абатан элпех хIетал-металш.

Вайн Даймохк

Вайн Даймохк

Соблжа-ГIала

Вайн турпалхой

Халкъан хазна

Махмаев Ж. «Бераш – вайн хиндерг» йа

Арсалиева Люба «Соблжа-ГIала» (вариативни дакъа).

Турпалхойх лаьцна тексташ: Кадыров Ахьмад-Хьаьжа; Нурадилов Ханпаша; Шерипов Асланбек; Висаитов Мовлид.

Вайн йаздархой – 6 с.

Айдамиров Абузар – байт «Нана-мохк»

Сулейманов Ахьмад – «Дахаран генаш» поэми йукьара кийсак.

Муса Ахмадов – туьйра «Писулиг»

Гацаев Саид – байт «Борз»
Халикова Асет – байт «Зингат»

Хатуев I-Хъ.

Халкъан барта кхолларалла – 10 с.

Аганан иллеш

Чехкааларш

Дагардарш

Кицанаш

Хетал-металш

Нохчийн халкъан туьйранаш. «Тамашийна йоI». «Жоьра-Баба». «Хъекъале Iу» йа «Борззий, цхьогаллий, ломмий», «Цхьогаллий, пхьагаллий» (вариативни дакъа)

Гиллакх-оьздангаллин дакъа (вариативни дакъа) – 10 с.

ДоттагIалла

Де, буйса

Дайна де

Беркат

Махмаев Ж. Делалой вай

Хатуев I. Зингат

Демеев I. Малонче

Эдилов С. ГIан

Деза дешнаш

КХЕЧУ КЪАЪМНИЙН ЛИТЕРАТУРА – 3 с.

Осеева В. – дийцарш «Цхьаьна», «Иштта дIа»; Сутеев В. – туьйра «Iаж».

Резерв – 7 с.

2 класс

3 класс

4 класс

Классашка бекъначу Iаморан чулацамна улле тоьхна Iаморан процессан гIуллакхаллийн хIара тIедузарш ду.

ЛадогIар

Нохчийн меттан хьоле хилар а, къоман культурин мехаллаш а гойтуш йолу исбаьхьаллин говзарш лерсица схьалацар а, царах кхетар а; лерсино схьалаьцначу текстах лаьцна деллачу хаттаршна жобпаш дала хаар а, лерсино схьалаьцначу текстан чулацамца хаттарш дан хаар а.

Йешар

Хезаш йешар. Дешдакъошца йешарна тIера жим-жимма довлуш дийнна дешнаш шера а, кхеташ а деша хаарна тIедовлар (текстах кхета таро лучу йешаран индивидуальни боларца догIуш йешаран чехкалла (масалла). Йешаран орфоэпически барамаш ларбар. Кепана а, тайпанна а цхьатера йоцучу текстийн маьIнийн башхаллаш аз айдеш хийцарца схьагайтар.

Дагахь йешар. Барамца а, жанраца а тIелаца аттачу говзарийн маьIнех дагахь йоьшучу хенахь кхетар. Йешаран тайп-тайпанчу кепийн башхаллех кхетар.

Халкъан барта кхоллараллин говзарш йешар: нохчийн фольклоран текст къоман ламастийн а, мехаллийн а хьоста санна.

Исбаьхьаллин говзарийн тексташ йешар, шайна чохь бIеннаш шерашкахь

схъайеана йолу къоман синкхетамна ладаме йолу гИллакх-оьздангаллин мехаллаш а гойтуш йолу: Даймахке безам, тешам, нийсо, сий, кьинхетам, догдикалла, догцIеналла, кьинхегамна тIера хилар, бакьо, майралла, и. кх.дI. Нохчийн къоман ламасташ: цхъаалла, вовшийн гIо дар, хъаша-да тIелацар, и. кх.дI. Добзалан мехаллаш: баккхийнаш ларар, «нана», «да», «дада», «баба», «йиша», «ваша» бохучу дешнийн мехалла, вовшийн ларар, безам, вовшех кхетар, терго, собар, да-нана ларар. Нохчийн литературехь халкъан ламасташ а, Iадаташ а гайтар.

Нохчийн бераллин дуьне: кхиар, гонахарчу дуьненаца, баккхийчаьрца, нийсархошца йолчу йукъаметтигийн башхалла; ша нохчийн Iадаташ дIакхоьхьург а, орамашца зIе а хиларх кхетар. Турпалхойн леларийн синхаамийн-оьздангалин мах хадор.

Нохчин литерурин башхаллех кхетар: турпалхочун чохъара дуьне деллар, цуьнан лазамаш бовзар; оьздангаллин проблемашка кховдар. Iаламан дуьненах болу нохчийн къоман поэтически хьежам (малхе, арене, хьюьне, хига, ломе, дитте, дийнатийн дуьнене, и.кх.дI.) нохчийн поэзехь а, прозехь а. Гонахарчу дуьненан хьал адаман синхаамашца дустар.

Хаамийн тексташ йешар: говзаршна историко-культурин комментарий, Iамочу говзариин авторийн биографех къаьстина хаамаш.

Къамел дар (къамел даран культура)

Диалоган а, монологан а къамел. Йешна тексташ коллективехь йийцаре йарехь дакъалацар, текстана тIе а тийжаш, шен хьежам тIечIагIбар; нохчийн исбаьхьаллин литературин специфика гойтуш долу аларш. Дешнийн тIаьхьало йузар (дешнаш хаар тIедузар). Хезна йа йешна йолу текст коьртачу дешнашна а, текстана йолчу иллюстрацишна а тIе а тийжаш, схъайийца (текст ма-йарра, йоцца, харжамца схъайийцар).

Дешаран хьелашкахь къоман къамелан культурин бухехь йолу гИллакхан кепаш а, чIагIйелла формулаш а, хьасене хиларан принципаш а ларйар.

Дешархойн харжамца байташ дагахь йийцар.

Йоза (йозанан къамелан культура)

Iамочу говзаршкахь хIиттийнчу проблемашкахула доцца йозанан аларш кхоллар (кечдар).

Библиографин культура

Йийцаре йечу проблематикица йогIу киншкаш харжар, цу йукъайогIу Iаматехь йалийна йолу шашь йеша билгалийна говзарш. Нохчийн культурехь хаамаш болу дешархойн хенаца йогIучу дошамех а, энциклопедих а пайдаэцар.

Литературоведенина йукъадалор

Текстан анализ йечу хенахь Iамийнчу литературин кхетамех пайдаэцар.

Iамочу говзариин жанрийн тайп-тайпаналла: фольклоран кегий а, йаккхий а кепаш; литературин туьйра; дийцар, притча, байт. Прозин а, поэзин а къамел; исбаьхьаллин кхоллар; сюжет; тема; говзаран турпалхо; портрет; пейзаж; ритм; рифма. Дустарийн а, метафорийн а къоман шатайпаналла; исбаьхьалин къамелехь церан маьIна.

Дешархойн кхоллараллин гIуллакх (Iамийнчу литературин говзариин буха

тӀехь)

Дешархойн кхоллараллин гӀуллакхехь литературин говзаран маӀна дар: ролашца йешар, инсценировка йар; хьасене хиларан декхарш тидаме а оьцуш (тайп-тайпанчу адресаташна) исбаьхьаллин говзаран буха тӀехь шен барта йа йозанан текст кхоллар; говзарна йолчу иллюстрацишна, нохчийн художникийн суьртийн репродукцишна тӀе а тийжаш.

«Ненан (нохчийн маттахь) литературни йешар» дешаран предметан программа карайерзоран кхочушдан лору жамӀаш

«Ненан (нохчийн) маттахь литературни йешар» предмет «Ненан мотт а, ненан маттахь литературни йешар а» предметан декъехь Ӏаморан жамӀаш цхьаьнадогӀуш ду йуьхьанцарчу йукьарчу дешаран Федеральни пачхьалкхан стандартехь билгалйинчу дешаран предметан программа карайерзоран кхочушдан лоручу жамӀийн лехамашца.

ЛИЧНОСТНИ ЖАМӀАШ

«Ненан (нохчийн) маттахь литературни йешар» предмет Ӏаморан жамӀаца дешархо кхочур ву кхетош-кхиоран гӀуллакхан кху дакъошкахь хила дезачу хӀокух жамӀашка:

гражданско-патриотикин кхетош-кхиорехь:

— Шен Даймахке – Россига а – шен жимчу Даймахке – Нохчийн Республике (Нохчийчоьне) а безам кхоллабаларе, цу йукьадогӀу и безам мехкан а, Даймехкан а культура а, истори а йовзуьйтуш йолу исбаьхьаллин говзаршкахула кхоллар;

— Шен этнокультурин а, Россин гражданааллин а идентичностах кхетар а, нохчийн мотт Нохчийн Республикин пачхьалкхан мотт а, шен ненан мотт а хиларх кхетар;

— Шен мехкан а, Даймехкан а дӀадаханчун а, карарчун а, хиндолчун а ша дакъа хиларх кхета, цу йукьадогӀу исбаьхьаллин говзаршца болх бечу хенахь и хьелаш дийцаре дар;

— Шен а, кхечу а кьоме ларам хилар, цу йукьадогӀу и ларам исбаьхьаллин говзариин а, фольлоран а масалш тӀехь кхоллар;

— адамах йукьараллин цхьана декъашхочух санна болу а, бакьонех а, жобпаллех а, стаг ларарх а, ларамах а, гӀиллакх-оьздангаллин барамех а, йукьаметтигех болу а йуьхьанцара хьежам, цуьнца цхьаьна иза фольклоран а, исбаьхьаллин а говзаршкахь гайтар а;

ийманехь кхетош-кхиоран:

— хӀора стеган шатайпаналла, шен дахаран а, йешаран а зеделлачунна тӀе а тийжаш, тӀелацар;

— кьинхетам, ларам, диканиг лаар гайтар, цуьнца цхьаьна шена хетарг а, синхаамаш а бовзийта меттан гӀирсех пайдаэцар; кхечу адамиин синхаамашна сема хилар, царах кхетар, церан гӀо лаца кийча хилар;

— кхечу адамашна дегӀана а, сина а зен дан тӀехьяжийна долу цхьа а хӀума тӀецаалацар (цу йукьахь ду маттаца деш долу зен а);

— нийсархошца болх бар, девне ца хила хаар а, Ӏоттабаккхаме меттиг нисейелча, и листа хаар а, цу йукьахь ду исбаьхьаллин говзарех масал эцар а;

эстетикин кхетош-кхиорехь:

— исбаьхьаллин культурин ларам бар а, и йовза лаар а, шен кьоман а, кхечу къаьмнийн а искусствон тайп-тайпана кепаш тӀелацар а, цаьрга ларам хилар а;

— исбаъхъаллин гІуллакхан тайп-тайпанчу кепашкахъ ша гайта лаар, цу йукъахъ йу дешан говзалла а;

— **физически кхетош-кхиорехъ, могошаллин а, синкхетаман а культура кхолларехъ а:**

— тІетоьхна хаамаш лохучу хенахъ могош а, кхерамза а (шена а, кхечарна а) долчу дахаран бакъонаш (цу йукъайогІу хаамийн кхерамазалла) ларйар;

— къамел дечу хенахъ дегІан а, синкхетаман а могошаллица кхоаме хилар, къамелан культура а, тІекаренан бакъонаш а ларйар;

къинхъегаман кхетош-кхиор:

— стеган а, йукъараллин а дахарехъ къинхъегам мехала хилар кхетар (цу йукъахъ ду исбаъхъаллин говзарех масал эцар а), къинхъегаман стоьмийн тІалам бар, болх баран тайп-тайпанчу кепашкахъ дакъалацар, исбаъхъаллин говзаршкара масалш дийцаре дечу хенахъ тайп-тайпана говзаллаш карайерзон лаар;

экологин декъехъ кхетош-кхиор:

— тексташца болх бечу хенахъ кхоллалуш долу тІаламаца кхоаме хилар;

— цунна зен деш долу хІума тІецалацадалар;

Іилманан хаарийн мехалла:

— дуьненах болу Іилманан хъежам кхоллабалар (сурт хІоттар), цуьнан цхъа дакъа ду литературоведчески кхетамаш Іаморан процессехъ а;

— хІума довза лаар, жигаралла, хІума дагадар, хааршна сутара хилар, хІума довза лаарехъ шен ойла хилар, цу йукъахъ ду исбаъхъаллин говзарш йеша лаар а, шен йешаран гуо хоржучохъ жигара хилар а, ша и харжар а.

МЕТАПРЕДМЕТНИ ЖАМІАШ

«Ненан (нохчийн) маттахъ литературин йешар» предмет Іаморан жамІаца дешархойн кхоллалур ду дешаран довзаран хІара хаарш.

Кобрта маъІнийн дараи:

— тайп-тайпана тексташ вовшашца йуста, тесташ йустарна бухе дахкарш билгалдан, тера йолу тексташ билгалйан;

— билгалчу цхъана башхаллашца тексташ цхъаьнатоха;

— кицанийн, аларийн, фразеологизмийн классификаци йархъама кхачае хир йолу билгало билгалйан;

— хъехархочо шайна хъехначу тидам баран алгоритмаца тексташкахъ цхъаьнадар а, цхъанацадар (бІостаналла) а карон; текстан анализ йарехъ кхочушдарийн алгортиман анализ йан, текстан анализ йарехъ шаьш кхочушйийр йолу дешаран операци харжа;

— хъехначу алгоритман буха тІехъ декхар кхочушдан оьшу хаамаш кхачо йолуш цахилар билгалдан, тІетоьхна хаамаш лахар билгалдан;

— текстан анализ йечу хенахъ бахъанийн-тІаьхъалонан зІенаш билгалйан, жамІаш дан.

Кобрта талламан дараи:

— педогогикин белхахочун гІоьнца тІалашо билгалйан, къамелан хьоле хъаьжжина, шен вистхилар хийцаран план хІоттон;

— тІедиллар кхочушдаран масех кеп вовшашца йуста, мелла а йогІуш йерг (схъайеллачу критерийн буха тІехъ) харжа;

- схъайеллачу планаца чолхе боцу жима таллам дІабахъа, схъайеллачу планаца проектан тІедиллар кхочушдан;
- жамІаш дан а, текстан маъІинийн анализ йаран буха тІехъ долчу тоъшаллашца уьш тІечІагІдан а;
- схъайелла йолчу текстан материалан анализ йаран процессехъ хъехархочун гІоьнца хаттарш хІиттон;
- цхъатерачу йа цхъатера догІучу хъелашкахъ процесс дІаихаран а, хиламийн а, церан тІаьхъалонан а хила тарлуш долчун сурт хІоттон.

Хаамашца болх:

- Хаамаш схъаэцаран хьоста харжа: оьшу дошам, лохуш болу хаам карорхъама оьшу куьйгалла, тІечІагІдархъама;
- Схъайеллачу алгоритмаца догІуш, даррехъ схъабелла хаамаш билгалдинчу хьостанехъ карон: дошамашкахъ, куьйгаллашкахъ;
- Хаамаш бакъ йа харц хилар шайна гучудала йа хъехархочо билгалдинчу хьостанан буха (дошамашкахъ, куьйгаллашкахъ, Іаматехъ) тІехъ карон;
- Баккхийчийн (педагогикин белхахойн, дай-нанойн, бакъо йолчу векалийн) гІоьнца Интернетехъ хаамаш лахаран кхерамзаллин бакъонаш ларйан;
- Дешаран декхаршца догІуш, текстан, графикин, видео, озан хаамаш кечбан;
- Таблицийн а, схемийн а кепехъ балийнчу хаамех кхета; тексташца бинчу белхан жамІаш гайтархъама шаьш таблицаш а, схемаш а хІиттон.

Йуьхъанцарчу школахъ дешар чекхдолучу хенахъ дешархочун кхоллало **коммуникативни** дешаран дараш.

Текаре:

- Бевзачарна йукъахъ тІекаре хиларан Іалошонашца а, билламышца а догІуш, синхаамаш бовзийта а, хетарг тІелаца а, и цхъана кепе дерзон а;
- Шеца къамел дечуьнца лараме хила а, диалог а, дийцаре дар а дІадахъаран бакъонаш ларйан;
- Тайп-тайпана хъежамаш хила йиш йолуш хилар тІелаца;
- Шена хетарг нийса а, бух балош а довзийта;
- ХІоттийнчу Іалашонца догІуш шен къамел дІахІоттор;
- Къамелан хьолаца догІуш барта а, йозанан а тексташ кхолла (довзийтар, ойлайар, дийцар);
- Шимма цхъаьна а, тобанца а бинчу белхан а, тидаман а, кхочушбинчу жимчу талламан а, проектан тІедилларан а жамІех лаьцна доцца къамел кечдан;
- вистхиларан (къамелан) текстана гайтаман материал (дежкина суьрташ, даьхна суьрташ, плакаташ) кечйан (къастон).

Цхъаьна кхочушден гІуллакхаш:

- йоццачу а, йехачу а ханна лерина Іалашонаш (цхъаьна кхочушдаран декхаршкахъ дакъалацар тидаме оьцуш индивидуале) хъехархочо йалийнчу план хІотторан кепан буха тІехъ стандартан хьолехъ, йукъара гІулчаш а, хенаш а дІасайекъар;
- цхъаьна болх баран Іалашо тІелаца, и кхочушйарехъ дан дезарг цхъаьна вовшахта: ролаш дІасайекъа, цхъаьна беш болчу белхан процесс а, жамІ а дийцаре дан;

- куьйгалла дан, тЕдиллар кхочушдан, ладогIа, хIобттина хьал ша листа кийча хилар;
- шен белхан дакъа жобпалле кхочушдан;
- йукъарчу жамIе ша диллинчу декъан мах хадон;
- схьаделлачу масалшна тIе а тийжаш, цхьаьна вовшахтоьхна проектийн тIедахкарш кхочушдан.

Йуьхьанцарчу шкоলেখь дешар чекхдолучу хенахь дешархочун кхоллало регулятивни дешаран дараш.

Шен низам хилар:

- жамI хилийтархьама дешаран декхарш кхочушдарехь шен гIуллакхийн план хIоттон;
- ша билгалдинчу кхочушдарийн рогIалла хIоттон.

Шаталлар:

- дешаран гIуллакхан кхиаман/эшаман бахьанаш билгалдан;
- къамелан гIалаташ а, текстан анализ йарца доьзна гIалаташ а дIадахархьама шен дешаран кхочушдарш нисдан;
- текстийн анализ йарехь хIоттинйчу декхарца жамI дуста;
- тексташца болх бечу хенахь далийтина гIалат карон;
- шен а, шеца цхьаьна доьшучеран а кхочушдарийн жамIаш дуста, схьайеллачу критеришца церан богIу мах хадон.

ПРЕДМЕТАН ЖАМIАШ

«Ненан (нохчийн) маттахь литературни йешар» дешаран предмет деа шарахь Iаморо кхочушдан дан деза:

Iамочу маттахь йолчу литературин Россин Федерацин цхьаьйолчу культурин шоралলেখь а, Россин Федерацин халкъийн литератураш йукъахь а, в сохранении и передаче от поколения к поколению историко-культурин, оьздангаллин, эстетекин мехаллаш Iалашйарехь а, цхьана тIаьхьенера вукху тIаьхьене йаларехь а йолчу меттигах а, ролах а кхетар:

- Исбаьхьаллин литература искусствон (дешан искусствон) цхьа башха дакъа санна, тIелаца;
- Дешан кхоллараллин говзарш искусствон кхечу кепашца (суртдиллар, музыка, суртдаккхар, кино) цхьаьнайуста;
- Тайп-тайпанчу къаьмнийн литератураша вовшашца цхьаьна болх барх а, вовшашна тIеIаткъам барх а, Россин Федерацин субъектан культурин а, гIиллакх-оьздангаллин а, эстетикин а йуьхь кхолларехь къоман фольклоро а, исбаьхьаллин литературо а лоцучу декъах йуьхьанцара хьежам (хаарш) хила;
- Россин Федарийн къаьмнийн а, дуьненан къаьмнийн а исбаьхьаллин говзарш йустучу хенахь йукъара дерг а, башха дерг а карон;

1) МаьIна даран йешар карадерзор а, литературин теорин коьртачу элементийн маьIнех а, ойланех а кхетар:

- МаьIна даран хезаш йешаран техника карайерзор (дешаран тайп-тайпана декхарш а, киншкица хьан-сан хиларан хьогамах садузoran а Iалашонца тайп-тайпанчу кепийн, жанрийн, тIехьажорийн текстийн маьIнех кхета а, тIелаца а, маьIна дан а тар

луш долу нийса шера йешар, йешар ладогIархоша кхеташ тIелацар);

- МаьIна даран дагахь йешаран техника карайерзор (йешначун маьIнех а, чулацамах а кхетар, хаамийн мах хадор, текстан маьIна нийсад даран а, и тIелацаран а кхачаме хиларна тIехь тергам латтор);

- Фольклоран говзарийн кегий жанраш вовшах къастон (фольклоран кегий жанраш, туйранаш, легендаш, мифаш);

- Шен къоман фольклоран говзарийн коьртачу маьIнех а, тIехьажорах а кхета (хазаетар дан, Iамон, ловзарехь пайдаэца), шен къоман (кхечу къаьмнийн) туйранийн, хIетал-металийн, кицанийн, аганан иллийн масалш далон;

- Гергарчу меттанийн фольклоран говзарш вовшашца йуста (тема, коьрта тема, турпалхой);

- Говзаран цIе цуьнан темица (Iаламах, историх, берех, диканах, вонах) цхьаьнайалон (йуста);

- Шен къоман (кхечу къаьмнийн) берийн литературин исбаьхьаллин йоца жанраш вовшех къастон – байт, дийцар, басня;

- йешначу литературин говзаран анализ йан: тема, коьрта Iалашо, хиламийн роIалла, исбаьхьаллин вастийн гIирсаш билгалбан;

- текстан чулацамехула хаттаршна жобпаш дала;

- текстехь ненан меттан суртхIотторна а, вастийн а гIирсаш карон (эпитеташ, дустарш, олицетворениш);

2) тестехь беллачу хаамах кхетарна а, тIелацарна а Iамор, дешархойн йешаран а, эстетикин а чам кхоллар:

- тайп-тайпана (исбаьхьаллин, Iилманан, куьйгаллин) тексташ йешаран Iалашо билгалйан;

- йешаран хьагам йухатоха (кхочушбан), хаамаш карон, хаарийн гуо шорбан;

- Iаморан а, практикин а декхарш кхочушдархьама, йешаран тайп-тайпана кепаш (довзаран, талларан, къастийна, лахаран) карон;

- Текстана хаттарш хIиттон, и схьайийцаран а, изложени йазйаран а план хIоттон;

- Шаьш йеша лаам гайтар, авторан цIарна, говзаран жанрана, киншкина йолчу иллюстрацина тIе а тийжаш, шайн йешаран сатийсар билгалдар;

- Фольклоран говзарш ролашца йеша, уьш драме йерзорехь дакъалаца;

- Нийсархошца долчу литературин темина дийцаре даршкахь дакъалаца, шайн хьежамийн бух балон;

- фольклоран материала тIехь тIехь кхоллараллин белхан кхочушбан (туйранан чаккхе, хIетал-метал кхоллар, дакъалоцуш верг (турпалхо) хийца а хуьйцуш, схьайийцар).

Предметан жамIаш дешаран шерашца

1-чу классехь дешар **чекхдолучу хенахь** дешархочунна **Iемар ду:**

- ша а, дуьне а, къоман истори а, культура а йовзарехь нохчийн литературин мехаллех кхета;

- нохчийн литературин говзариин маъна даран цхъайолу корматалла карайерза;
- нохчийн литературин говзарш йешаран зеделлачул къамел шардарехъ пайдаэца: ладоьгӀна/йешна текст йийцаре йарехъ дакъалаца;
- дешан маънех совнаха хаамаш бовзархъама Таматан дошамах пайдаэца;
- шайн харжамца байтийн говзарш дагахъ йийца.

«Къамелан а, йешаран а гӀуллакхан кепаш» дакъа:

аудировани,
хезаш а, дагахъ а йешар,
текстан тайп-тайпанчу кепашца болх,
библиографин культура,
исбаьхьаллин говзаран текстаца болх,
къамелан культура.

Дешархошна Темар ду:

- йешаран индивидуале болар тидаме а оьцуш, дешдакъошца а, дийнна дешнаш а шера деша;
- лерсица тӀелаьцна йолчу йолчу, ткъа иштта классехъ йешначу а говзариин чулацамах кхета, царна тӀехъ маънин коьрта дакъош билгалдаха;
- йешначун маънех а кхеташ, текстехъ билгалыйна меттигаш дагахъ йеша;
- тайп-тайпанчу авторийн 3–4 байт дагахъ йийца;

Дешархойн шаьш бечу, шимма цхъаьна бечу белхан процесехъ Там таро хир йу:

- киншки тӀехъ «Чулацам» йа «Корта» агӀо карон; «Чулацамна» тӀе а тийжаш, киншки тӀехъ оьшу говзар карон;
- говзаран текстехула хаттарш дан а, текстах пайда а оьцуш, жобпаш дала а.

«Литературоведенина йукъадалор» дакъа: байташкахъ йазйинчу говзаран башхаллаш йовзар (ритм, рифма и. кх. дӀ.), говзариин башхаллаш вовшах къастор (халкъан а, авторан а туьйра, и. кх. дӀ.), литературин приемаш йовзар (дустар, олицетворени, контраст, и. кх. дӀ.).

Дешархошна Темар ду

- прозехъ йазйина говзар байтах къастон;
- фольклоран кегий жанраш къастон: хӀетал-метал, дагардар, чехкаалар;
- текстехъ исбаьхьаллин сурткагоран гӀирсаш (йух-йуха алар; дешнийн хъастаран-жимдаран кеп, айдаран а, хаттаран а хьаьркаш, рифмаш) карон;

Дешархойн таро хир йу Там:

- туьйранин сюжетан-композицин башхаллаш къастон;
- литературин а, фольклоран а жанраш йукъара дозанаш лелаш хилар карон (забара йукъа тӀехтоман байташ йогӀу; аганан илии йукъа — кхайкхаргаш; дийцара йукъа — туьйра, и кх. дӀ.)

«Дешархойн кхоллараллин гӀуллакхан элементаш» дакъа: ролашца йешар, инсценировка, драматизаци, барта дешнашца суртдиллар, репродукцишца болх, шаьш тексташ кхоллар.

Дешархошна Темар ду:

- йешначун чулацамах кхета; текстан башхаллаца догӀуш ма-хиллара оьшуш долу болар а, соцунгӀаш а, азайдар а кхета а кхеташ, харжа;
- исбаьхьаллин говзар (цуьннан фрагмент) ролашца а, кар-кара луш а йеша;
- иллюстрацишка хьовса а, текстан цхъаьнайогӀучу фрагментаца йа коьртачу ойланца (синхаамца, сагатдарца) уьш йуста а;

Дешархойн таро хир йу Там:

- фольклоран кегий жанраш (хТетал-метал, дагардар, аганан илии) практикехь карайерзон а, суртхотторан гIирсийн (йиш-маIаш, уьшарш, интонаци) гIоьнца церан инсценировка йан а;

- билгалчу тексташна йогIу иллюстрациш карон, тексташ а, иллюстрациш а вовшашца йуста.

Йукъарчу дешаран дарийн декъехь дешархошна Iемар ду:

- дешаран Iаматах паргIат пайдаэца, аьлча а, биллабийн билгалонийн мотт беша; агIонехь билгалдаьхна могоIанаш а, дешнаш а сихха карон; оьшу иллюстраци карон;

- хаамийн шина хьостанца (дешаран Iаматца а, ша болх бан леринчу тептарца а; дешаран Iаматца а, хрестоматица а) болх бан, аьлча а, Iаматан а, белхан тептаран а, хрестоматин а билламан билгалонаш дуьхь-дуьхьал хIиттон; ша болх бан леринчу тептаран а, хрестоматин а оьшу дакъош карон.

Коммуникативни дешаран дарашкахь дешархошна Iемар ду:

а) цхьаьна болх бар санна, хьасене хиларан гурашкахь:

- парти тIехь цхьаьна волчу лулаочуьнца болх бан, вовшашна йукъахь болх бекъа, шен болх кхочушбан а, вовшаша бина болх талла;

- кар-кара луш болх бан;

б) цхьаьна болх бар санна, хьасене хиларан гурашкахь:

- шина хьежамна а, шина агIонна а йукъара башхаллаш ган;

Дешархойн шаьш бечу, шимма цхьаьна бечу, тобанца йа массара цхьаьна бечу белхан процессехь Iама таро хир йу:

- хаттаршна жобпаш тайп-тайпанчу кепехь дала мегаш хиларх кхета;

- ша тIетовш волу жоп тIечIагIдархьама тексте кховда.

НОХЧИЙН ЛИТЕРАТУРИН ТЕМАТИКИН ПЛАНИРОВАНИ

1 КЛАСС (66 сахьт)

№ п/п	Программин дакъойн а, темийн а цIераш	Сахьтийн барам			Электронни дешаран ресурс.
		Разделан сахьташ	Талламан белхаш	Кхоллараллин белхаш	
1.1.	Къамел кхиор Пачхьалкахан а, къоман а билгалонаш (шатлакхан илии, хIост). Беснаш. Светофор. Ишколехь. Iаламан дуьне (цIера дийнаташ а, акхарой а, олхазарш, сагалматаш, олхазарш, дитташ, хасстоьмаш,	8	0	0	https://desharkho.ru/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/

	стоьмаш). КИранан денош. Байташ, дагардарш, нохчийн абатан элпех хIетал-металш				
Дерриг:		8	0	0	
2.1.	Йеша Iамор Дешдакьошца йешарна тIера жим-жимма довлуш дийнна дешнаш шера а, кхеташ а деша хаарна тIедовлар (текстах кхета таро лучу йешаран индивидуальни боларца догIуш йешаран чехкалла (масалла). Йешаран орфоэпически барамаш ларбар. Кепана а, тайпанна а цхьатера йоцучу текстийн маьIнийн башхаллаш аз айдеш хийцарца схьагайтар.	49	0	0	https://desharkho.ru/https://ps95.ru/dikdosham/ru/
Дерриг:		49	0	0	
3.1.	Дикачу адаман тIуллакхаш. Деза дешнаш. Дийца,муьлхачу басахь хуьлу хIуманаш. Вайн Даймохк. Сольжа-ГIала Вайн турпалхой: Кадыров Ахьмад-Хьаьжа Нурадилов Ханпаша. Вайн йаздархой: Айдамиров Абузар. Гайсултанов Iумар. Махмаев Жамалди. Ж.Махмаев «ДоттагIалла»,«Кьоман хазна», «Дей,буьйсий»,«Дайна де»,«Бераш вайн хинйолу тIаьхье ю..», «Дуьло,бераш,делий вай» 1-Хь Хатуев «Зингат» 1.Демеев «Малонче» С.Эдилов «ГIан», «Беркат» «Даймохк» бохучу дашах кхетам хир бу. Даймохк безар а, ларбар а, Iалашбар а хIун ду хуур ду. Пачхье хIун йу хуур ду. Нохчийн Республикин коьртачу тIалин – Сольжа- ГIалин – це йевзар йу. Сольжа-ГIалин	9	0	0	https://desharkho.ru/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/

<p>йоща истори йевзар йу. Дадаханчу шерийн турпалхойх а, кхузаманан турпалхочух шен дахарх нохчийн къоман дуьхьа дӀаделлачу Кадыров Ахьмад-Хьаьжех а хаарш хир ду. Текстан хиламийн анализ йан а, адамийн Даймехкан дуьхьа леларех а, шайн дуьхьа леларх а кхета Iемар бу.</p> <p>«ДоттагIалла», «беркат», «дикалла», «къинхьегам безар», «Гиллакх» боху кхетамаш а бевзар бу, адаман дахарехь церан мехаллех а хкетар бу.</p> <p>КхидIа хьур ду хаарш шардар: оила а йеш, кхета а кхеташ, йешар, йешначу говзарийн турпалхойн леларийн анализ йан; къаьсташ а, кхеташ а дийнна дешнаш дешар.</p>				
Дерриг:	9	0	0	
Программица сахьтийн барам	66	0	0	

НОХЧИЙН ЛИТЕРАТУРИН ПОУРОЧНИ ПЛАНИРОВАНИ

1 класс

№ п/п	Урокан тема	Сахьтийн барам			Терахь	Электронни дешаран ресурс
		Сахьт	Талламан белхаш	Кхоллараллин белхаш		
Абатал хьалхара мур(къамел кхиор) 8 с.						
1.	Новкъахь.Шкоলেখь.	1	0	0	01.09	https://ps95.ru/dikdosham/ru/
2.	Ціера дийнаташ. Зіакардаьхни.	1	0	0	06.09	https://ps95.ru/dikdosham/ru/
3.	Акха дийнаташ. Вайн махкара олхазарш.	1	0	0	08.09	https://ps95.ru/
4.	Сагалматаш. Акха стоьмаш	1	0	0	13.09	dikdosham/ru/
5.	Стоьмаш. Хасстоьмаш.	1	0	0	15.09	https://ps95.ru/
6.	Ахархойн гІирсаш. Ялташ. Іалам.	1	0	0	20.09	dikdosham/ru/
7.	Дийнан раж.	1	0	0	22.09	https://ps95.ru/
8.	Сурсаташ	1	0	0	27.09	https://ps95.ru/dikdosham/ru/
Абатан мур (йеша Іамор) 49с.						
9	Аз а,элп а А,а.	1	0	0	29.09	dikdosham/ru/
10	Аз а,элп а У, у.	1	0	0	04.10	https://ps95.ru/
11	Аз а, элп а О.о	1	0	0	06.10	https://ps95.ru/
12	Аз а, элп а И.и	1	0	0	11.10	dikdosham/ru/
13	Аз а, элп а Л.л	1	0	0	13.10	https://ps95.ru/dikdosham/ru/
14	Аз а, элп а М.м	1	0	0	18.10	https://ps95.ru/

15	Аз а, элп а. С, с	1	0	0	20.10	https://ps95.ru/dikdosham/ru/
16	Аз а, элп а. Р, р	1	1	0	25.10	https://ps95.ru/
17	Аз а, элп а. Х, х	1	0	0	27.10	dikdosham/ru/
18	Аз а, элп а. Б,б	1	0	0	08.11	https://ps95.ru/
19	Аз а, элп а Д, д	1	0	0	10.11	https://ps95.ru/
20	Аз а, элп а Е, е.	1	0	0	15.11	dikdosham/ru/
21	Аз а, элп а Н, н	1	0	0	17.11	https://ps95.ru/
22	Аз а, элп а Т, т.	1	0	0	22.11	https://ps95.ru/
23	Аз а, элп а В, в	1	0	0	24.11	dikdosham/ru/
24	Аз а, элп а З, з	1	0	0	29.11	https://ps95.ru/
25	Аз а, элп а Й, й	1	0	0	01.12	https://ps95.ru/
26	Аз а, элп а К, к.	1	0	0	06.12	https://ps95.ru/
27	Аз а, элп а П, п.	1	0	0	08.12	https://ps95.ru/
28	Аз а, элп а Э, э.	1	0	0	13.12	https://ps95.ru/
29	Аз а, элп а Ш, ш.	1	0	0	15.12	dikdosham/ru/
30	Аз а, элп а Ц, ц.	1	0	0	20.12	https://ps95.ru/
31	Аз а, элп а І.	1	0	0	22.12	https://ps95.ru/
32	Кіеда хьаьрк (ь)	1	0	0	27.12	https://ps95.ru/
33	ЧіогІа хьаьрк(ъ)	1	0	0	29.12	dikdosham/ru/
34	Аз а, элп а Хь, хь.	1	0	0	10.01	dikdosham/ru/
35	Аз а, элп а Кх, кх.	1	0	0	12.01	https://ps95.ru/
36	Аз а, элп а Къ, къ	1	0	0	17.01	https://ps95.ru/
37	Аз а, элп а Г, г	1	0	0	19.01	dikdosham/ru/
38	Аз а, элп а ГІ, гІ	1	0	0	24.01	https://ps95.ru/

39	Аз а, элп а Аь, аь	1	0	0	26.01	https://ps95.ru/
40	Аз а, элп а Оь, Оь	1	0	0	31.01	dikdosham/ru/
41	Аз а, элп а Уь, уь	1	0	0	02.02	https://ps95.ru/
42	Аз а, элп а Ч, ч.	1	0	0	07.02	dikdosham/ru/
43	Аз а, элп а Ч1, ч1.	1	0	0	09.02	https://ps95.ru/
44	Аз а, элп а Т1, т1.	1	0	0	14.02	dikdosham/ru/
45	Аз а, элп а Ж, ж.	1	0	0	16.02	https://ps95.ru/
46	Аз а, элп а Х1, х1	1	0	0	28.02	https://ps95.ru/
47	Аз а, элп а К1, к1.	1	0	0	01.03	dikdosham/ru/
48	Аз а, элп а Ю, ю.	1	0	0	06.03	https://ps95.ru/
49	Аз а, элп а Юь, юь.	1	0	0	13.03	https://ps95.ru/ dikdosham/ru/
50	Аз а, элп а Я, я.	1	0	0	15.03	https://ps95.ru/
51	Аз а, элп а Яь яь.	1	0	0	20.03	https://ps95.ru/ dikdosham/ru/
52	Аз а, элп а, Ц1 ц1	1	0	0	22.03	https://ps95.ru/
53	Аз а, элп а, П1 п1	1	0	0	03.04	https://ps95.ru/
54	Аз а, элп а Ф ф. .	1	0	0	05.04	https://ps95.ru/ dikdosham/ru/
55	Аз а, элп а Ё ё.	1	0	0	17.04	https://ps95.ru/
56	Элп Щ щ	1	0	0	19.04	https://ps95.ru/
57	Элп ы	1	0	0	24.04	https://ps95.ru/
Абатал т1аьхара мур(Литературни йешар) 9с.						
58	Дикачу адаман г1уллакхаш. Деза дешнаш.	1	0	0	26.04	https://ps95.ru/ dikdosham/ru/
59	Дийца, муьлхачу басахь хуьлу	1	0	0	03.05	https://ps95.ru/ dikdosham/ru/

	х1уманаш.					
60	Вайн Даймохк.Соблжа-Г1ала	1	0	0	08.05	dikdosham/ru/
61	Вайн турпалхой.Кадыров Ахьмад-Хьабжа.Нурадилов Ханпаша.	1	0	0	08.05	dikdosham/ru/
62	Вайн яздархой.Айдамиров Абузар.Гайсултанов 1умар.Махмаев Жамалди.	1	0	0	15.05	dikdosham/ru/
63	Ж.Махмаев «Доттаг1алла» ,«Къоман хазна» Дей,буьйсий	1	0	0	17.05	dikdosham/ru/
64	Ж.Махмаев Дайна де. «Бераш вайн хинйолу т1абхье ю..»	1	0	0	17.05	dikdosham/ru/
65	Ж.Махмаев «Дуьло,бераш,делий вай 1-Хь Хатуев «Зингат»	1	0	0	22.05	dikdosham/ru/
66	1.Демеев «Малонче» С.Эдилов «Г1ан» Беркат	1	0	0	24.05	dikdosham/ru/
ПРОГРАММИЦА САХЬТИЙН БАРАМ		66	0	0		

Іаморан-методически кхачойар

Іаморан-методически пособиш

1. Дешаран книжка. Белхан тептар. 1-ра класс.
2. Дешаран книжка. Белхан тептар. 2-гІа класс.
3. Дешаран книжка. Белхан тептар. 3-гІа класс.
4. Дешаран книжка. Белхан тептар. 4-гІа класс.
5. Берийн бошмашна а, йуьхьанцарчу классашна а лерина хрестомати. /ХІоттийнарг.

Эдилов С.Э. Сольжа-ГІала, 2018.

Іилманан литература

Эдилов С.Э. Нохчийн мотт а, керла технологеш а. Сольжа-ГІала, 2018.

Арсанукаев А.М. Школехь исбаьхьаллин произведени таллар. Сольжа-ГІала, 2013.

Методически литература

Эдилов С.Э. Дагалецамийн денош а, суьйренаш а

Ишколин даздариин, викторинийн, кьовсадаларийн, суьйрениин сценариш. Сольжа-ГІала, 2018.

Дошамаш

1. Мациев А.Г. Нохчийн-оьрсийн словарь. М.: ГИИ НС, 1961. 625 а.

2. Абдулкадырова Р.А. Йуьхьанцарчу ишколана лерина суьрташкахь нохчийн-оьрсийн-ингалсан дошам. Сольжа-ГІала, 2011.

Хаамийн-ресурсни кхачойар

1. desharkho.ru – Нохчийн элекронни школа.

2. ps95.ru/dikdosham/ - Нохчийн-оьрсийн, оьрсийн-нохчийн онлайн дошам.

Урокал арахьа дІайахьа магийнчу мероприятийн перечень

Кху программo иштта йукьалоцу дешархойн урокал арахьара мероприятиш а. «Ненан (нохчийн) маттахь литературни йешар» предметан чулацамца догІуш долу урокал арахьара гІуллакхаш билгал а дой, вовшахтуху йуьхьанцарчу классийн дешархойн башхаллаш а, хьашташ а, Нохчийн Республикин къаьмнийн а, этнокультурин а башхаллаш а тидаме а оьцуш. Урокал арахьарчу гІуллакхан маьІна ду ийманехь кхетош-кхиорна а, оьздангаллин нийса харжам бар кхиорна а тІехьажийна болу культурно-кхоллараллин болх дешархоша кхочушбар.

«Ненан (нохчийн) маттахь литературни йешар» предметан чулацамца догІуш, урокал арахьара гІуллакх кхочушдарна леринчу сахьтийн барам дешаран хьукмато билгалбо.

К ласс	Меропри ятин кеп	Тема	Дешархоша кхочушдечу гІуллакхийн коьртачу кепийн характеристикаш
I	Къамел	Сан дуьххьарлера киншкаш	Презентацига хьовсар. Къамелехь дакъалацар. Хаттаршна жьопаш далар. Темица догІуш хаттарш дар. Хетарг довзийтар. Йеша киншка харжарх а, киншкица болх баран бакьонех а хаамаш бовзар. Йеша киншка харжар. Йовзаран Іалашонца кишкашка хьовсар.
I	Интегрир ованни заняти- езде	Ненан мотт	Къамелехь дакъалацар. Байгаш йешар. Иллеш алар, эшарш лакхар. ХІетал-металш дастар.
2	Киншкина реклама йаккхар	Суна дукхайеза киншка	Билгалйинчу темина киншкаш харжар. Билгалйина тема йийцаре йар. Текстан реклама хІоттор. Хаттаршна жьопаш далар. Реклама йовзийтар. Хетарг довзийтар.

2	Виртуала н гездар	Нохчийн Республика – сан хьоме мохк	Презентацига хьовсар. Республикин гЛаланех а, Блаьрла меттигех а болчу хаамашка ладогIар. Къамелехь дакъалацар. Темица йогIу говзарш йешар.
2	Прое ктан болх	Сан доьзал	Проектан болх кхочушбархьама оьшуш йолу материлаш гул а йеш, кечйар. Билгайинчу темина байташ, дийцарш йаздар. Проект кхочушйар а, тергамах чекхйаккхар а (куьйга йина киншка кечйар).
2	Йешархойн къовсадалар	Поэзин дезде	Байташ къастош а, дагахь а йешар. Литературин меттан кепаш ларйар. Хаттаршна жьопаш далар. Байташ йешаран мах хадор. ЖамIаш дийцаре дар.
3	Ловзар	Туйранийн турпалхойн парад (болам)	Ловзарехь дакъалаца. Педахкарш кхочушдар. Хаттаршна жьопаш далар. Хаттарш дар.
3	Виртуала н гездар	Киншки н истори	Кишкеш йовзар. Церан тайпанаш билгалдар. Йийцаре йар, хаттарш кечдар. Билгалйинчу темин хьокъехь ойла йар.
3	Прое ктан болх	Суна дукхадезачу дийнатах безамца	Проектан болх кхочушбархьама оьшуш йолу материлаш гул а йеш, кечйар. Билгайинчу темина байташ, дийцарш йаздар. Проект кхочушйар а, тергамах чекхйаккхар а.
3	Йешначу говзарш тIехь жима спектакль	Довзий вай?	Говзарш йешар. Сурт гайтрахьама ролаш харжар. Театрализацина декорациш кечйар. Спектаклехь дакъалацар. Йийцаре йарехь дакъалацар.

	Жима- проект	Халкъан хъекъало боху	Проектан болх кхочушбархъама оьшуш йолу материлаш гул а йеш, кечйар. Билгайнчу темина байташ, дийцарш йаздар. Проект кхочушйар а, тергамах чекхийаккхар а.
4	Къамел	Хазалла хIун йу?	Къамелехъ дакъалаца. Проблема хIоттийнчу хаттар тIехъ ойла йан. Хетарг довзийта. Темина дийцар а, монолог а хIоттон (кхолла).
4	Викторина	Вай а, Iалам а	Викторинехъ дакъалаца. Проблема хIоттийнчу хаттар тIехъ ойла йан. Кхоллараллин кепара тIедахкарш кхочушдан. Хаттаршна жьопаш дала. Хетарг довзийта.
4	Къамел	Вайн къоман (халкъан) дезденош	Дезденойх лаьцначу хаамашка ладогIа. Къамелехъ дакъалаца. Хаттаршна жьопаш дала. Хетарг довзийта.

Белхан программа кечйечу хенахъ тематикин план хIотторехъ тидаме эцна хила йеза дешаран-методически материалаш йолу (мультимедиа программаш, электронан Iаматаш а, задачникаш а, электронан библиотекаш, виртуалан лабораториш, ловзаран программаш, цифровой Iаморан ресурсийн коллечиш) электронан (цифровой) Iаморан гIирсех пайдаэцаран таронаш, пайдаэцархойн тайп-тайпана тобанаш Iаморехъ а, кхетош-кхиорехъ а шайх пайдаоьцуш йолу а, электронан (цифровой) кепехъ схъайелла а йолуш, ИКТ-н дидактикин таронаш кхочуш а йеш, шайн чулацам дешарх долчу низамца цхъаьнабогIуш а болуш.